

Prijepori oko Richarda Wagnera

Uz dvjestotu obljetnicu rođenja

*Marijan Steiner**

Ove, 2013. godine, sav kulturni svijet, napose glazbeni, obilježava 200. obljetnicu rođenja (i 130. obljetnicu smrti) Richarda Wagnera (1813–1883). Taj svestrani čovjek svojim je glazbeno–scenskim, književnim i filozofskim djelima izazivao kod ljudi (a izaziva i danas) najraznovrsnije emocije: jedni su ga uzdizali u visine, drugi korjenito odbijali. Njegov talijanski suvremenik i velik »suparnik« na području operne umjetnosti, Giuseppe Verdi (takoder rođen 1813. godine!), ni izdaleka nije pobuđivao takve prijepore oko svoje osobnosti i umjetničkoga stvaranja kao njegov njemački kolega.

1. Karakterne osobine

Wagnerova je osobnost složena, upravo zamršena. To se odnosi ne samo na raznovrsnu djelatnost, nego i na neobična protuslovlja stavova i razmišljanja. Plemenitost i cinizam, naglašena erotičnost i asketska povučенost, velika naglost i nježna prijatnost — sve se to u njegovu karakteru izmjenjivalo i ispreplitalo. Znao je biti tvrdoglav i bezobziran, a onda opet srdačan i blag. Prolazio je kroz bijedu i raskoš, uspone i padove. Njegova se golema životna snaga postupno preobrazila u pesimističko promatranje života.

Jedna je od Wagnerovih karakternih crta hedonizam. U svakodnevici je pokazivao neumjerenost, a to se onda odražavalo i na scensku zahtjevnost majstorskih djela. Upravo je to bila česta zapreka izvedbama njegovih glazbenih drama. Bilo je općepoznato da Wagner naveliko pozajmljuje novac od drugih, ali ga uglavnom ne vraća. Imao je novčane dugove velik dio života. No imao je sreće: iz financijskih muka izbavio ga je bavarski kralj Ludwig II., njegov velikodušni mecena i zaštitnik koji mu je omogućivao izvedbe kakve je htio, uključujući i financiranje skladateljeve epohalne megalomanije — opernoga teatra u Bayreuthu. Prvotna Wagnerova zamisao, da to bude mjesto svenarodnoga kazališta, pristupačno svim ljudima gdje će se oplemenjivati čovječji duh, često je postajalo

* Prof. dr. sc. Marijan Steiner, Filozofski fakultet Družbe Isusove, Jordanovac 110, p.p. 169, 10001 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: msteiner@ffdi.hr

okupljalište snobističkih ambicija, ogoljene taštine, obične ispraznosti i stjecište bogatih turista iz cijeloga svijeta.

Buran život i neobičan opus Richarda Wagnera stvorili su još za njegova života kult o skladatelju i misliocu koji je svojim idejama želio promijeniti svijet. Živio je kao fanatik vlastitih zamisli, šireći ih riječju, perom i cjelokupnom svojom umjetnošću. Izvanbračne afere, nevjerojatna sklonost luksuzu i rasipnosti, težnja da nosi neobičnu odjeću koju su neki smatrali ženskom — sve to, uz druge ekscese, zgražalo je velik dio njemačke javnosti.

Obožavatelji su Wagnera dizali u zvijezde, dok su protivnici bili vrlo kritični prema njegovu cjelokupnom liku. Muzikolog Eduard Hanslick o njemu je pisao: »Govorio je nevjerojatno mnogo i brzo, u monotonom pjevajućem saskom dijalektu; govorio je uvijek i neprestano o samome sebi, svojim djelima, svojim reformama, svojim planovima. Bio je personificirani egoizam, neumorno djelatan za samoga sebe, bez sućuti, bezobziran prema drugima. Pritom je ipak neshvatljivo vršio čaroliju da je sebi stvarao prijatelje i zadržavao ih.«

2. Književnik

Još kao dijete Wagner je želio postati pjesnik. Pokazivao je interes za antički teatar, Shakespearove drame, starogermansku mitologiju i srednjovjekovne kršćanske legende. Već s 13 godina odlično je naučio engleski i grčki jezik kako bi mogao u izvorniku čitati Shakespeara i antičke pisce. Upravo preko drame Wagner će konačno doći do glazbe i operne reforme. Njegova književna darovitost vidi se i u tome što će sam sastavljati libreta za vlastite opere.

Napisao je povećani broj knjiga, pjesama, članaka, a sačuvan je i golem broj njegovih pisama. U svojim spisima bavi se raznim temama: umjetničkim, filozofskim, društveno–političkim. Zanimljiva je i njegova autobiografija pod naslovom *Moj život*, koja je značajan kulturno–povijesni dokument 19. stoljeća.

Od književnih tvorevina najprije će napisati djela filozofsko–estetičkoga karaktera, u kojima će izraziti umjetničke ideje i zamisao glazbenoga kazališta: *Umjetnost i revoucija*, *Umjetničko djelo budućnosti*, *Opera i drama*. Kasnije će sastaviti nekoliko poznatih eseja: *Beethoven*, *Umjetnost i religija*, *O dirigiranju...*

U pojedinim će esejima zastupati antisemitske ideje, što će napose doći do izražaja u spisu *Židovstvo u glazbi*. U njemu polemički govori protiv židovskih skladatelja općenito, napose protiv Giacoma Meyerbeera i Felixa Mendelsohna. Ipak, zanimljivo da je za praizvedbe nekih svojih opera (npr. *Parsifala*) želio naglašeno sudjelovanje židovskih umjetnika. On u Židovima zapravo nije vidio problem ako su mu bili od koristi, napose pri darivanju ili posudbi novca. Njegovi spisi pribavili su mu kritike i optužbe da je rasist. Wagneru se ipak s nepravom spočitavalo da je isključivi pobornik germansko–nordijske rase. Bio je npr. veliki protivnik crnačkoga ropstva u Americi. Optuživalo ga se da je svojim glazbenim i filozofskim idejama oduševljavao Adolfa Hitlera u antisemitizmu i rasizmu.

Najbolje Wagnerovo literarno djelo *Opera i drama* u prvim dvama dijelovima ispituje i sređuje građu, a treći je svojevrsna konstrukcija. Unatoč mnogim geni-

jalnim uvidima, to je najslabiji dio cijeloga spisa. Zašto? Zbog logičkih dedukcija koje nisu majstorova jaka odlika. Njegov logički aparat trpi ne samo od formalnih slabosti i nepravilnosti, nego i od temeljnih zabluda estetike s obzirom na umjetnost budućnosti. Pisac, naime, zamjenjuje estetski i logički moment ili im daje nesudenu ravnopravnost, a ustojektivira subjektivne dojmove i shvaćanja. Čitanje Wagnerovih spisa umara. Jedan je razlog za to u načinu pisanja. Drugi se tiče slijeda misli koji često nije jasan ni dosljedan. Poneka genijalna misao bljesne u zamršenim, često proturječnim izričajima, a treba se priviknuti i na svojevrsan »barokni« stil izražavanja.

3. *Filozof*

Wagner je svjetonazorski isprva bio blizak idejama francuskoga filozofa J. J. Rousseaua, zatim tvorca kulturnoga nacionalizma J. G. Herdera, onda na njega utječu anarhističke misli ekonomista i sociologa P. J. Proudhona te M. Bakunjina, pa mladohegelovskih ljevičara B. Bauera i D. F. Straussa. Slijedi utjecaj pesimističkoga filozofa A. Schopenhauera s prihvaćanjem reinkarnacije, da bi napokon završio u religioznoj mistici. U svemu tome vidi se Wagnerovo traženje i zalaženje u najrazličitije filozofske sustave. To je odgovaralo njegovoj naravi. Bio je velikih intelektualnih sposobnosti i netko za njega reče: »Wagner više jer ima previše toga reći; drugi viču jer premalo znaju kazati.« Njegovi se filozofski stavovi očituju ne samo u spisima, nego i u glazbenim dramama.

Wagnerova je filozofija (barem u *Operi i dramama*) materijalistička, a od Feuerbachova materijalizma do Schopenhauerova pesimizma nije daleko. Snažno su mu imponirale Feuerbachove riječi: »Najbolja je filozofija: ne imati nikakve filozofije« i »Samo ono je zbiljsko, što osjetilima zamjećujemo«, a to se poklapalo s Wagnerovom životnom praksom. Friedrich Nietzsche je kroz desetak godina intenzivno prijateljevao s Wagnerom i upravo ga obožavao. U svome ranijem spisu *Rođenje tragedije iz duha glazbe* Nietzsche ga je slavio kao čovjeka koji veliča volju za životom i kao obnovitelja njemačke kulture. Međutim, kasnije će se filozof odijeliti od skladatelja te u esejima izražavati prema njemu vrlo kritičan stav. To će se napose dogodati nakon opere *Parsifal*, koju će pruski mislilac smatrati dekadentnom, »nenjemačkom«.

O Arthuru Schopenhaueru, filozofu pesimizma, Wagner je govorio s velikim žarom (zvao ga je »naš veliki filozof«). Tvrdio je da Schopenhauer jedini razumije narav glazbe. Upoznavši se s njegovim monizmom, u Wagneru se zbio značajan preokret: zahvatio ga je pesimizam. U prekogrobni život nije vjerovao, a dobru stranu ovozemnog života nije priznavao. Taj apsolutni pesimizam modificirao je u kasnijim godinama pomoću kršćanske nade u spasenje, no nije se rastao od Schopenhauerovih ideja. Obnovu ljudskoga roda u fizičkome je pogledu utemeljio eugenetikom, vegetarijanstvom, antialkoholizmom...

4. Reformator opere

Wagner je veliki operni reformator. Tekstove za svoja djela pisao je sam, a nadahnuće je nalazio u mitologiji i legendama sjeverne Europe, u tvorevinama pučke mašte. Po njegovome mišljenju, predmet glazbene drame treba biti »vječno ljudsko«. Nazivao ih je »glazbenim dramama« u kojima su svi glazbeni, dramski i scenski elementi povezani i pomiješani te tako čine sveobuhvatno umjetničko djelo (*Gesamtkunstwerk*). Jednom je o dotadašnjem opernom stvaranju rekao: »Zabluda opere leži u tome što je u njoj sredstvo izraza (glazba) postalo ciljem, a cilj izraza (drama) sredstvom.« Dao je jednaku važnost orkestru kao i pjevačima. U dramskoj ulozi orkestra ističe se uporaba *lajtmotiva* (provodnih glazbenih motiva) koji najavljuju i označuju pojedine likove, mjesta i elemente zapleta radnje. Iz organskog povezivanja lajtmotiva rađa se »beskonačna melodija«. Tijek dramske radnje odvija se u iznutra povezanoj cjelini, što je za Wagnera važno pa stoga nije rascjepkana na niz odijeljenih tzv. brojeva.

Nakon nekoliko ne posebno značajnih opera, Wagner s *Ukletim Holandezom* počinje provoditi zamišljenu reformu. Slijede *Tannhäuser*, *Lohengrin*, *Nibelunška tetralogija* (*Rajnino zlato*, *Walkiura*, *Siegfried*, *Sumrak bogova*). Tetralogija predstavlja najbolji ogled skladateljeve zamisli glazbene drame. Posebno mjesto zauzima djelo *Tristan i Izolda*, a treba spomenuti i *Majstore pjevače* s vedrim i komičnim obilježjima te posljednju operu *Parsifal*. U navedenim glazbenim dramama skladatelj ostvaruje svoju zamisao o sveobuhvatnome umjetničkom djelu u kojem se sve umjetnosti (pjesništvo, glazba, gluma i scenski dekor) sjedinjuju u službi drame. Navedene opere imaju i svoje slabosti: zamršenosti i proturječja u radnji, silne kontraste, često naglašenu teatralnost i monumentalnost te pretjeranu duljinu.

5. Religioznost

Odnos prema religiji kod Wagnera je podložan jakim promjenama. U tom pogledu svakako treba gledati njegovu poziciju na kraju života, koja se najbolje očituje kroz posljednju operu *Parsifal*. Teoretski spis važan za to pitanje ima naslov *Religija i umjetnost*. Wagner je od djetinjstva imao jaku, ponekad gotovo mističnu povezanost s kršćanskom (luteranskom) vjerom, dok je prema Crkvi imao stalno podvojen stav. Religioznost prožima njegovo svako veće umjetničko djelo. Tijekom života težio je približiti se religiji odnosno vjeri, također preko filozofije. Filozofi prosvjetiteljstva odbijali su čistu objavljenu vjeru, što je dovelo do sukoba s teologijom. Željeli su nadići crkvenu dogmatsku vjeru i pronaći jezgru religiozne vjere, koju su i Kant i Schopenhauer opet našli u temelju kršćanstva. Takvo shvaćanje prihvaćao je i Wagner. Podrobno se zanimao i za druge religije poput islama, brahmanizma i budizma. Čak je planirao jednu veliku operu u kojoj bi Buda bio središnji lik. Makar je Wagnerovo kršćanstvo bilo u neskladu s dogmatskom vjerom te spojeno s raznim nekršćanskim elemen-

tima, dirljive su njegovi riječi kada piše o »siromašnome« Kristu (u protivnosti s požudom za novcem i s moći nibelunških bogova), o »božanskome« Isusu i kraljevstvu Božjem (u opreci s ovozemaljskim kraljevstvom). Nekoliko puta obradio je kršćanske teme:

a. *Apostolska večera* je uglazbljen događaj iz *Djela apostolskih*, gdje se na Pedeseticu opisuje silazak Duha Svetoga (tekst je sastavio sam skladatelj). Autor ga je nazvao »jednom vrstom pučke pasionske igre«. U praiizvedbi je sudjelovao muški zbor od 1200 pjevača (!) i 100 instrumentalista. Izazvalo je oduševljenje publike, ali je sâm Wagner kao skladatelj i dirigent bio prilično razočaran: očekivao je daleko veći glazbeni učinak. Poseban je efekt vrlo kasan nastup orkestra, koji nastupa tek silaskom Duha Svetoga. Tajanstvenomu dojmu pridonio je na praiizvedbi višestruko podijeljen zbor, skriven visoko na galeriji i u kupoli crkve. (31. listopada 2013. godine djelo je doživjelo hrvatsku praiizvedbu u zagrebačkoj koncertnoj dvorani »Vatroslav Lisinski«. Pod vodstvom dirigenta Vladimira Kranjčevića nastupio je Muški zbor i Simfonijski orkestar HRT–a. Međutim, solidna domaća izvedba nije izazvala dojam kakav se očekivao. Ipak je šezdesetak pjevača bilo premalo za djelo u kojemu se traži čak i pretjerana monumentalnost!).

b. *Isus iz Nazareta. Književni nacrt iz 1848.* samo je predložak za operni libreto na 100 stranica, za koji autor nikada nije uspio napisati glazbu. Nastaje u vrijeme prevratničkih gibanja u Europi. Djelo odražava skladateljeve revolucionarne ideje koje po Wagnerovu mišljenju potpuno opravdavaju Isus i prva Crkva. U to vrijeme autor promatra Isusa kao revolucionarnoga vođu čiji su sukobi s autoritetom i tradicijama vrlo nalikovali njegovim vlastitim. Spis se u biti sastoji od izravnih Isusovih riječi i redateljskih uputa. To je monumentalni okvir unutar kojega je Evandjelje isripovijedano kao drama u pet činova. Pisac vrlo slobodno prikazuje lik Isusa Krista. Kroz evandeosku poruku želi izraziti vlastite političke utopije i snažne kritike zakona, kapitala i vlasništva. Njegov »revolucionarni Spasitelj« stoji usred »Evandjelja ljubavi«, gdje Isus na jednom mjestu kaže: »Po mojoj smrti zamire zakon, u čemu vam očitujem da je Ljubav veća od zakona.«

c. *Parsifal* predstavlja posljednju Wagnerovu operu u kojoj je obrađena srednjovjekovna legenda o potrazi za Svetim Gralom. U radnji dolazi do izražaja uzvišeno poštovanje Kaleža s Posljednje večere (Grala) i Koplja koje je probolo Kristov bok. Parsifal, glavni lik u operi, zapravo je čisti duh, sposoban oprijeti se svakoj tjelesnoj napasti, te je na kraju za svoju postojanu čistoću nagrađen tako što je proglašen kraljem. Wagner u ovome djelu bježi pred groznim svijetom. No pored kršćanskih motiva, *Parsifal* u sebi ima i budističkih elemenata reinkarnacije do kojih je autor došao čitajući Schopenhauera. Neki u operi također pronalaze ideje germanskoga nacionalizma i antisemitizma te se zbog toga prema njoj odnose kritički. Friedrich Nietzsche nije podnosio kršćanski motiv spasenja u dotičnome djelu, kao ni iskaze milosrđa i praštanja. Stoga je o svome negdašnjem velikom i bliskom prijatelju napisao: »Richard Wagner, naizgled pobjedonosan, ali u biti truli, očajni dekadent, iznenada je potonuo, bespomoćan i slomljen, pred kršćanskim križem.«